

Uit de schaduw

Kirsten Hannema

Out of the Shadow

In de coulissen van het podium voor Nederlandse architectuur staat een groep getalenteerde jonge ontwerpers te trappelen om het toneel te betreden. Acht crisisjaren hebben ze gewerkt aan dit stuk, aan een alternatieve praktijk, die gedurende de afgelopen periode langzaam gevoed is tijdens de debatten, workshops en studiereizen die ze ondernemen. De zaal gonst van verwachting: met wat voor verhaal zal het gezelschap komen?

De verrassing is groot als het doek opent en de acteurs het podium opkomen met in hun handen een baksteen, een kopgevel en het podium van het Schotse bureau Gillespie, Kidd & Coia. Baksteen: het baksteen materiaal dat je als architect kunt gebruiken. De kopgevel: doorgegaan niet meer dan een blinde muur. Gillespie, Kidd & Coia – nog nooit van gehoord, zie je de mensen in de zaal denken, dus hoe interessant kan het zijn? Drie onspectaculaire onderwerpen, die nogal uit de toon vallen in een tijd waarin architectuur lijkt te draaien om storchitects, de coolste en nieuwste projecten die op Instagram en designblogs gepost worden, en de laatste innovaties op het gebied van bioplastics, robotisering en 3D-printen. Waarom zou je daar een voorstelling aan wijden?

Toch verschenen er recent publicaties over die de aandacht van het vakpubliek wisten te trekken. Twee bundels over baksteen van het Exacting Material, onder redactie van Jan Peter Wingender, lector aan de Amsterdamse Academie van Bouwkunst, en Het Zinderend Oppervlak met selwerkverband. Koppen, de vijfde uitgave in de zogenoemde Freestyle-serie van BNA Onderzoek, waarin architecten Marjolein van Eig en Lidwine Spoormans het fenomeen kopgevel verkennen. En de Gillespie, Kidd & Coia – de veertiende editie van de reeks Local Heroes, die Office Winhov sinds 2010 online publiceert, over relatief onbekende architecten met een regionaal werkgebied.

Als 'toegift' is er nog Het Ruimteboek, een doorlopende, digitale publicatie van Marius Grootveld (Veldwerk Architecten, Antwerpen). Hiervoor reisde Grootveld als een 'parelvisser' langs meer dan duizend gebouwen over de hele wereld – verborgen juweeltjes, opgedoken uit de

Standing in the wings of the Dutch architectural stage, a group of talented young designers waits impatiently to go on. For eight long crisis years they have worked on this piece – *An Alternative Practice* – during which time it has been fuelled by the debates, workshops and study trips they have undertaken. The auditorium is buzzing with anticipation: what sort of tale will the company present?

The surprise is thus great when the curtain opens and the actors come on stage carrying a brick, an end elevation and the work of the Scottish firm of Gillespie, Kidd & Coia. Brick: the most ordinary material a Dutch architect can use. End elevations: usually no more than a blank wall. Gillespie, Kidd & Coia – never heard of them, you can see people in the audience thinking, so how interesting can that be? Three unspectacular topics, that seem somewhat incongruous in an age when architecture appears to revolve around starchitects, the coolest and newest projects posted on Instagram and design blogs, and the latest innovations in the field of bioplastics, robotization and 3D printing. Why on earth would you devote a show to them?

Nevertheless, several recent publications about these unlikely stars have managed to attract the attention of a professional readership. Two compilations about brick: *Brick. An Exacting Material*, edited by Jan Peter Wingender, lecturer at the Amsterdam Academy of Architecture, and *Het Zinderend Oppervlak* by architect Koen Mulder, a real 'brick-freak' book about brickwork patterns. *End Walls*, the fifth publication in the Freestyle series issued by BNA Onderzoek, in which architects Marjolein van Eig and Lidwine Spoormans explore the phenomenon of the end elevation. And the book about Gillespie, Kidd & Coia by Dennis Meijerink and Richard Proudley in the *Local Heroes* series, which Office Winhov has been publishing online since 2010, about relatively unknown architects with a regional focus.

By way of an 'encore' there is *Het Ruimteboek*, a continuous, digital publication by Marius Grootveld (Veldwerk Architecten, Antwerpen). Like a 'pearl fisher', Grootveld has travelled to over a thousand buildings across the world: hidden gems, prised out of obscurity, including Goethe's summer house in Weimar, the Palazzo della Ragione in Padua and the

vergetelheid, waaronder Goethes tuinhuis in Weimar, het Palazzo della Ragione in Padua en de Sankt Petri kerk in Klippan (Zweden) van architect Sigurd Lewerentz. Zijn doel: 'op regelmatige basis projecten te beschrijven, gebruik makend van observaties, foto's en ondersteunende plattegronden en doorsneden'. De (wekelijkse) nieuwsbrief is open voor iedereen die geïnteresseerd is. Inmiddels zijn er meer dan vijfhonderd abonnees.

Grootveld was samen met Jantje Engels gast-redacteur van de 160e editie van het architectuurtijdschrift *FORUM, Building upon Building*, waarvoor zij vijfenveertig Europese architecten uitnodigden om op een van deze gebouwen te reageren met een (fictief) ontwerp dat het 'verhaal' van het betreffende bouwwerk complementeert en continueert. Onder hen veel jonge Nederlandse architecten waaronder Donna van Milligen Bieleke, Anne Dessing, Monadnock en De Kort Van Schaik. De publicatie was een succes dat deze vervolgens als boek is uitgebracht.

Hoe valt de belangstelling voor 'obscure' architectuur te verklaren?

De meeste boeken begonnen vanuit een persoonlijke interesse. 'Architecten zijn verzamelaars', constateert de BNA. 'Van inspirerende gebouwen, bijzondere vormen, fascinerende plekken – alles wat ze helpt bij het maken van een ontwerp.' Met de serie *Freestyle* brengt BNA Onderzoek deze verzamelingen in beeld. Maar achter de verzamelwoede schuilt ook een zeker ongenoegen, over hoe het er in de bouwpraktijk aan toe gaat. Spoormans, die veel aan transformatieprojecten in wederopbouw wijken werkt, verbaasde zich erover dat de koppen van galerijflats

Sankt Petri church in Klippan (Sweden) designed by Sigurd Lewerentz. Grootveld's aim is to 'to describe projects on a regular basis, making use of observations, photographs and supporting floor plans and cross-sections'. The (weekly) newsletter is open to anyone who is interested. There are over five hundred subscribers meanwhile.

Grootveld, along with Jantje Engels, was guest editor of the 160th edition of the architecture magazine *FORUM, Building upon Building*. For this jubilee issue, they invited forty-five European architects to react to one of Grootveld's 'pearls' by designing a (fictional) extension that complements and continues the 'narrative' of the building in question. Among them were several young Dutch architects, including Donna van Milligen Bieleke, Anne Dessing, Monadnock and De Kort Van Schaik. The publication was such a success that it was subsequently published in book form.

How is one to explain this interest in 'obscure' architecture?

Most of these books had their origins in a personal interest. 'Architects are magpies,' the BNA observes, 'collectors of inspiring buildings, exceptional forms, fascinating places – everything that helps them in making a design.' BNA Onderzoek highlights these collections in its *Freestyle* series. But behind the collecting frenzy lurks a certain dissatisfaction with the current state of building practice. Spoormans, who works on a lot of transformation projects in post-war districts, is surprised by the fact that although the end elevations of gallery-access blocks of flats have a huge surface area, they are always blank, whereas in her opinion it would be great to have a

Buikslotermeer en Bijlmer
Amsterdam

Uit: Marjolein van Eig & Lidwine Spoormans, *Koppen. Het Aanzien van de kopgevel in de woningbouw*, 2015

From: Marjolein van Eig & Lidwine Spoormans, *End Walls. Aspects of End Walls in Housing*, 2015

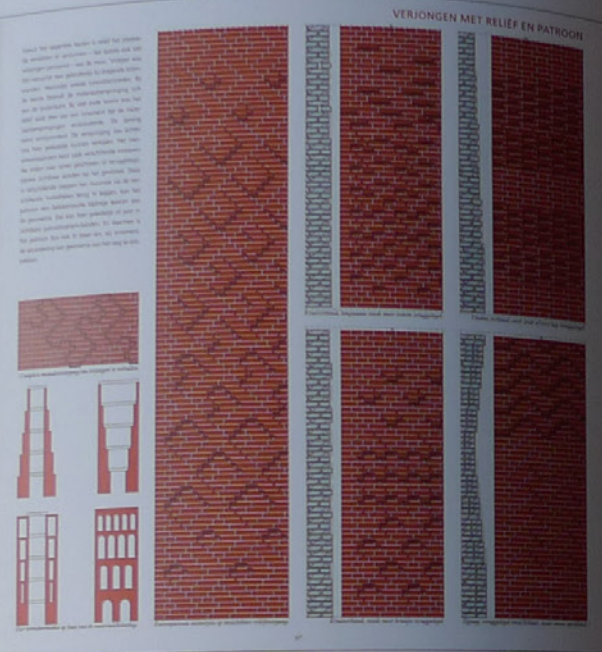
panoramic view from a bathroom window. Van Eig, a fan of 1950s end elevations, wondered in particular why the end wall – a potential urban design trendsetter because of its corner position – has over time degenerated into 'the poor relation of housing construction'.

The same amazement is evident in Koen Mulder's *Het Zinderend Oppervlak* (The Shimmering Surface). 'Now that the brick is virtually non-load-bearing, the design freedom should be pretty well infinite,' he writes. 'But with the advent of the separate half-brick false wall, creativity appears to have evaporated. Brick has become a surface filler, not even just one of the available materials, but the cheapest. ... But if you only use brick because it is the cheapest, barely acceptable building material, the great beauty that is inherent in stacking goes begging. And there's such an awful lot that can be done with it!' His book makes a compelling case for this.

Grootveld's plan for *Het Ruimteboek* (The Space Book) was hatched in the Architecture Faculty library at TU Delft. The books he consulted often lacked certain drawings, and projects were frequently documented with a single picture. 'I couldn't find any information about the context, detailing, materialization, colours; where does the building stand, how do you approach it, how do you enter it? I couldn't get any grip on any of that.' So he decided to visit the buildings himself and to set up his own 'library'. Unlike most architects, who Photoshop architectural shortcomings and the presence of people out of existence, he prefers the rough, lived-in version of buildings. And instead of Bjarke, Rem and Zaha, he focuses on 'grey' architecture and the local heroes of the past. His rule is to publish only photographs he has taken himself. He wants 'to provide a slow alternative to the large number of rapid-fire blogs that often confine themselves to airing PR material provided by the architectural firms'.

Add together brick, end elevations, Gillespie, Kidd & Coia and *Het Ruimteboek*, and you can start to discern a trend. There is a need for alternative frames of reference, beyond the ones architects are familiar with from their architectural education and the well-known publications, which all feature the same projects and focus mainly on the latest news.

enorm in oppervlak zijn, maar altijd gesloten. Terwijl het haar juist geweldig leek om vanuit de badkamer een raam met een enorm uitzicht te hebben. Van Elg, van jaren-vijftig-kopgevels, vroeg zich vooral af waarom de kop – door zijn hoekpositie in potentie een stedenbouwkundige smaakmaker – met tertiair verworden is tot 'het stiefkindje' van de woningbouw. Uit *Het Zinderend Oppervlak*. Nu de steen nauwelijks meer draagt zou de vormgevingsvrijheid welhaast oneindig moeten zijn, schrijft hij. Maar met de komst van het losse halfsteens voorzetwandje lijkt de creativiteit juist verdamp. Baksteen is vlakvulling geworden, niet eens gewoon één der beschikbare

Uit/From: Koen Mulder, *Het Zinderend Oppervlak*, 2016

A need for a different design stance, one aimed not at architectural revolution, but at evolution. But what you sense above all else in these books is an enormous enthusiasm to start putting these alternative frames of reference into practice. To design a perfectly proportioned 'end elevation' with window; or a building that makes an as 'overwhelming' an impression as the Brutalist St. Bride's Church in East Kilbride ('a poetic Acropolis and simultaneously a brick colossus', according to Meijerink and Proudley). Or a brickwork pattern, 'a shimmering moiré', as Mulder puts it, 'that beguiles the eyes – beyond comprehension'.

There is a name for this collection of less well-known, but no less interesting buildings and architects: the shadow canon of architecture. The term was coined in 2010 by Hans van der Heijden in the programme notes for a series of debates in the Rotterdam architecture centre AIR. But the phenomenon has existed for over a hundred years, ever since the rise of modernism in European architecture. With the industrial revolution and the ensuing technological and social developments – the steam engine, factories, the mass production of materials like glass, steel and concrete – a new era dawned. The modernists went in search of an architecture that could give expression to the New Age, to modernity. They were keen to break with nineteenth-century revivalism. A 'style struggle' developed with the traditionalists who saw no reason to throw the norms and values of the past overboard. De Stijl versus the Delft School, The New Tradition versus Superdutch: it is a struggle that persists today in the Netherlands.

You might almost forget that there were (and are) other architects as well. They too were committed to

modernity, but felt that this did not necessarily mean that you had to build a white-plastered box, or renounce ornament. They wanted to modernize on the basis of the existing architecture, by reinterpreting and radicalizing classic concepts like composition, typology and tectonics. Dutch architects who belong to this 'middle group' include Dom Hans van der Laan, Jan de Jong, David Zuijderhoek and the Kraaijvanger brothers. Other European examples are the Frenchman Fernand Pouillon, the German Heinrich Tessenow, and the Danish architect Kay Fisker. With their highly diverse, nuanced approaches to modernity they never managed to attract the attention lavished on the more mediagenic contemporaries: Le Corbusier, inventor of the 'Five Points towards a New Architecture', Mies 'less is more' van der Rohe and Jørn Utzon with this iconic Sydney Opera House.

Now their work is being rediscovered. Not, however, for the first time. Le Corbusier's freely subdivisible floor plan ('plan libre') was inspired by Adolf Loos's 'Raumplan'. Another example is Tendenza, the 1960s neo-rationalist movement in Italy, to which Aldo Rossi and Giorgio Grassi belonged. They based their work on patterns from existing architecture and urban design, which were 'recast' into elements for new designs. The British husband-and-wife team of Alison and Peter Smithson looked specifically at the work of Sigurd Lewentz.

The current interest extends beyond the Netherlands. One has only to look at the list of subscribers to *Het Ruimteboek*, which includes architects from the Netherlands, Belgium, Italy, Germany, Denmark, Switzerland, Japan and America. It is also telling that the presentation of *Building upon Building* took place in the AA School of Architecture in London, the centre of European architecture. Is this then the moment

materialen, maar het goedkoopste. (...) Maar als je baksteen alleen toepast omdat dit het goedkoopste, nog niet acceptabele bouwmaterialen is, dan blijft de grote schoonheid die besloten ligt in de stapelen liggen. En er kan zo verschrikkelijk veel mee! Dat laat het boek overtuigen zien.

Grootvelds plan voor *Het Ruimteboek* ontstond in de bibliotheek van de faculteit Bouwkunde in Delft. In de boeken die hij raadpleegde ontbraken vaak bepaalde tekeningen, en projecten waren dikwijls gedocumenteerd met slechts een enkele foto. 'Ik miste informatie over de context, detaillering, materialisatie, kleuren; waar staat het gebouw, hoe loop je erop af, hoe kom je er binnen? Ik kreeg er geen grip op.' Daarom besloot hij om de gebouwen zelf te bezoeken, en een eigen 'bibliotheek' op te zetten. In tegenstelling tot de meeste architecten, die bouwkundige tekortkomingen en de aanwezigheid van mensen

met photoshop wegpoetsen, geeft hij de voorkeur aan de ruwe, geleefde versie van gebouwen. En liever dan op Bjarke, Rem en Zaha, richt hij de aandacht op 'grijze' architectuur en de lokale helden uit het verleden. Stelregel is dat er alleen zelfgemaakte foto's worden gepubliceerd. Hij wil 'een traag alternatief worden voor de grote hoeveelheid aan snelle blogs, die vaak enkel het door bureaus aangeboden PR-materiaal ventileren'.

Als je baksteen, kopgevels, Gillespie, Kidd & Coia en *Het Ruimteboek* bij elkaar optelt, ontwaart je een trend. Er is een behoefte aan alternatieve referentiekaders – buiten wat architecten kennen uit de architectuuropleiding en de bekende publicaties, die allemaal dezelfde projecten laten zien en vooral gericht zijn op het laatste nieuws. Aan een andere ontwerphouding – niet gericht op een architectonische revolutie, maar op evolutie. Maar bovenal: proef je in deze boeken een enorm enthousiasme om met deze referenties aan de slag te gaan. Om een perfect geproportioneerde 'kop' mét raam te ontwerpen; een gebouw dat net zo'n 'verpletterende' indruk maakt als de brutalistische St. Bride's Church in East Kilbride ('een poëtische Akropolis en tegelijkertijd een bakstenen kolos', aldus Meijerink en Proudley). Of een metselwerkpatroon dat, zoals Mulder het omschrijft, 'als een zinderend moiré door de oogharen trekt – het verstand te boven'.

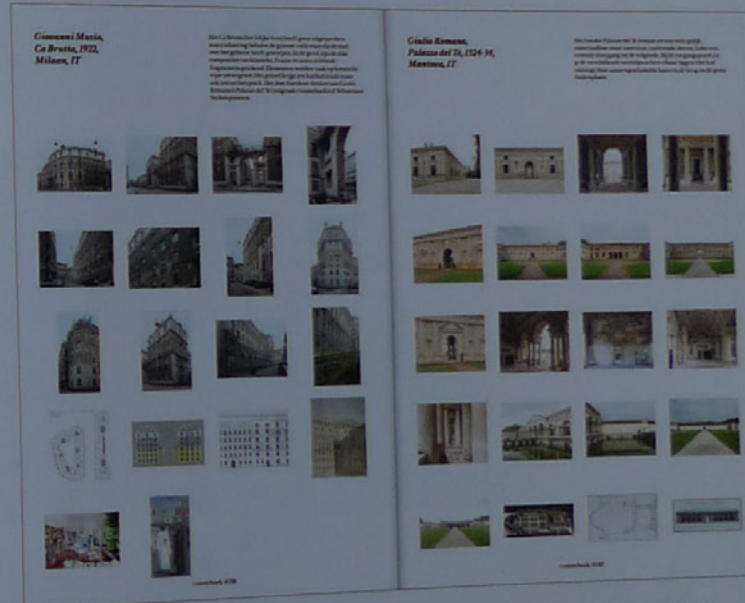
Er is een naam voor deze verzameling van minder bekende, maar daarom niet minder belangwekkende gebouwen en architecten: de schaduwcanon van de architectuur. De term werd in 2010 gemunt door Hans van der Heijden in de programmeerlijsten van een reeks debatten in het Rotterdamse architectuur-

Marius Grootveld, *Het Ruimteboek*, 2012–

when the shadow canon finally steps out of the darkness? And if so, why is that happening right now?

Introducing *Building upon Building*, Grootveld and Engels write that, 'In this age of the individual we seem to work at cross purposes and to have become detached from our environment, resulting in a fragmented landscape ... Today the city is growing as a collection of individual projects, side by side; every architect does their own thing and has their own theory.' An altruistic gaze would, according to the architects, yield more: the city as one big structure on which every successive architect builds. Their book is intended to promote that idea of the altruistic architect.

The economic crisis, which began in 2008 with the enormous losses on mortgages and real estate at the American Lehman Brothers bank, offered an opportunity in this respect. Engels: 'A crisis compels reflection.' Grootveld: 'In the 1990s and 2000s there was no time for that; there was an imperative to build, because the next commission was always waiting.' The conceptual way of thinking with which the Superdutch architects, inspired by Rem Koolhaas, were raising a furore at that time, was perfectly in tune with this. 'The designs were schematic and rational, that system worked well. It allowed you to make a lot of architecture quickly for speculative developments.' And it resulted in spectacular buildings that attracted a lot of people: architecture as the 'engine' for the urban economy. Engels: 'Now that the finance for those kinds of projects has disappeared, we look back at those year and wonder, how can we connect all those "incidents" together?' Grootveld: 'Connecting the lines in the

city, that's what's needed now.' And it's precisely in terms of their connective power that brick (the embodiment of 'urbanity', according to Brick), end elevations as urban design focus, and the architects of the shadow canon – mediators between the existing and the new – distinguish themselves.

The bursting of the economic bubble gave rise to more than just the realization that icons have had their day. Architecture finds itself in a crisis of confidence. For if we are not building for speculation and city marketing, what are we building for? And for whom? The government is withdrawing as client, consumers and housing associations can consult the catalogue builder and IKEA. The architect is often not much more than an aesthetic adviser. Politicians no longer see architecture as a necessity – a way of making people's lives better – but as a luxury product, part of the creative industry.

BureauVanEig

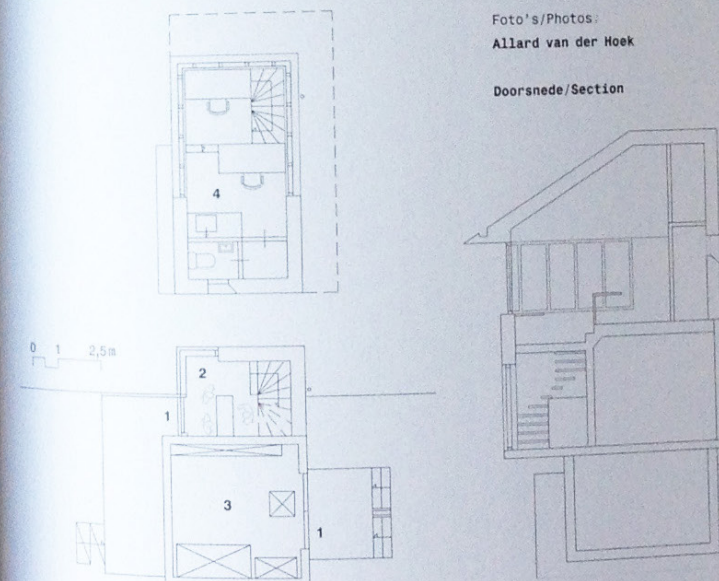
't Melkhuisje

Spaarne 70
Haarlem

Foto's/Photos:
Allard van der Hoek

Doorsnede/Section

Eerste verdieping, begane grond/
First, ground floor

- 1 entree/entrance
- 2 toeristisch informatiepunt/tourist information point
- 3 transformatorruimte/transformer room
- 4 brugwachtersruimte/bridge operator's quarters

Situatie/Site plan

- A Spaarne
- B Melkbrug
- C Hoogstraat

De Melkbrug (1886) over het Spaarne in het historische stadscentrum van Haarlem is een rijksmonument dat intensief wordt gebruikt door fietsers en voetgangers. Toen het oude brugwachtershuisje enkele jaren geleden werd verwoest door een brand, besloot de gemeente om het te herbouwen. De randvoorwaarden waren streng: een footprint van 3 x 5 meter (zoals het oude huisje had), een kap met een overstek van maximaal 5 meter en plaats voor een transformatorruimte van 3 x 3 x 3 meter op de begane grond. Architect Marjolein van Eig bedacht een slimme sculpturale strategie: uit baksteen bootseerde zij een volume dat strak om de verschillende programmaonderdelen heen is gelegd en nauwkeurig in de stedelijke context is gepositioneerd. De begane grond heeft naast de transformatorruimte een kleine entreehal, die een genereus hoekraam naar het water kreeg en zo ook dienst kan doen als toeristisch informatiepunt. Een trap leidt naar de brugwachtersruimte met twee niveaus. Grote ramen bieden hier uitzicht over het Spaarne. Boven dit volume modelleerde Van Eig een forse bakstenen kap, die het zonlicht tempert. De bakstenen sculptuur, met aan alle zijden een verschillende gedaante, is op een betonnen sokkel geplaatst, zodat een overkraging naar het water en een terras naar de straat ontstaan. Het ontwerp van Van Eig is een onderzoek naar, en ontwikkeling van, wat een brugwachtershuis altijd is geweest: een stedelijk baken dat tegelijkertijd uitzonderlijk en dienstbaar is.

The Melkbrug (1886) over the River Spaarne in the historical centre of Haarlem is a nationally listed swing bridge used intensively by cyclists and pedestrians. When the old bridge operator's house burned down a few years ago, the city council decided to rebuild it. The preconditions were strict: a footprint of 3 x 5 metres (the same as the old building), a roof with eaves of no more than five metres, and space for a transformer room of 3 x 3 x 3 metres on the ground floor. Architect Marjolein van Eig came up with a clever sculptural strategy: she modelled a taut brick volume to contain the various programmatic elements and positioned it very carefully in the urban context. On the ground floor, in addition to the transformer room, there is a small entrance hall with a generous corner window facing the water, so that it can also serve as a tourist information point. A stair leads to the two levels of the bridge operator's quarters, with large windows overlooking the Spaarne. On top of this volume Van Eig modelled a substantial brick roof that tempers the sunlight. The brick sculpture, each side of which has a different appearance, was placed on a concrete plinth in such a way as to generate a cantilever over the water and a terrace on the street side. Van Eig's design is an exploration and elaboration of what a bridge operator's house has always been: an urban landmark that is both exceptional and subservient.